

BALKANSKI OKVIR SLIKE SLOVENACA I HRVATA U AUSTRIJSKOM I NJEMAČKOM ZAVIČAJNOM ROMANU

Skupna značilnost romanov R. H. Bartscha, F. von Gagera, F. J. Perkoniga, A. O. E. Klausmanna in drugih na začetku tega stoletja je na folklorno omejena podoba južnih Slovanov in Albancev, v nasprotju z visoko kulturiranostjo in civiliziranostjo Nemcev. Srbom se v tem okviru priznava pogum, narodni mit, sposobnost za nadvladovanje drugih južnih Slovanov. Vsi štokavci — tudi Hrvati — naj bi bili Srbi. Hrvati so upodobljeni kot apolitični. Nemška kolonizacija slovenske Štajerske, nujna za organiziranje sodobnega narodnega življenja na Štajerskem, postane oporišče nemškega širjenja na jugovzhod. Ti romani, deloma izšli v 30-ih letih, morda pojasnjujejo Hitlerjevo zvezo s Karadordevići in njegov obisk Maribora leta 1941.

Novels by Rudolf Hans Bartsch, Friedrich von Gager, Friedrich Josef Perkonig, A.O.E. Klausmann and others early in this century share a common trait: the reduction of the South Slavs and Albanians' image to folkloric terms in contrast to the Germans' representation as being more highly cultured and civilized. The description of Serbian folk life clearly acknowledges their bravery, their national myth, and their potential for dominating the rest of the South Slavs. It also suggests that all speakers of the Štokavian dialect — even the Croats — were Serbs. Croats are depicted as being apolitical. German colonization of the Slovene province of Styria, indispensable for the organization of modern national life in Styria, becomes the bulwark of German expansion to the Southeast. These novels, some of which were published in the thirties, may explain the alliance of the Karadordević family with Hitler and his visit to the Slovenian city of Maribor in Styria in 1941.

Zavičajni roman¹ nastaje iz pojmovnog svijeta problema wilhelmskog velikodržavlja i politike kršćanskih socijala u Austriji, odnosno njemačkog neomerkantilizma poslije 1871. Glavni zahtjev tog pokreta bila je želja i namjera da se ostvari nacionalna ekonomija koja je sa svoje strane potisnula načelo slobodne konkurencije i liberalističkog *laissez faire*. Od nacionalne ekonomije njemačka država očekuje autarkičnu ekonomiju na čelu s konzervativnom plemićkom državnom birokracijom i vojskom. To je država koja planira razvoj društva, a društvo sada u velikoj mjeri zavisi od države.

Autarkična nacionalna ekonomija s planiranjem društva znači opet i skepsu kod stvaranja radništva koje prima slabe plaće pa u velikim gradovima država nastoji izbjeći nastajanje radničkih slumova. S druge strane država želi sačuvati seljaštvo ne želeći zavisnosti od inozemstva u pogledu uvoza hrane i sirovina. No seljaštvo je baš od osamdesetih godina u opasnosti zbog pada cijena žitu poslije pojave američkog žita na evropskom tržištu. Odatle želja za čuvanjem srednjeg seljačkog posjeda i njegove autarkičnosti.²

¹ O zavičajnom romanu Günter Hartung, Über die deutsche faschistische Literatur, Weimarer Beiträge, Literaturwissenschaftliche Zeitschrift, 14 (1968), br. 3, str. 474—533, 677—707; Sonderheft, 2, 1968, str. 121—159. — Karl-Heinz Rossbacher, Heimatbewegung und Heimatkunst, Zu einer Literatursoziologie der Jahrhundertwende, Stuttgart, 1975. — Ernst Loewy, Literatur unterm Hakenkreuz, Das Dritte Reich und seine Dichtung, Frankfurt am Main, 1966. — Zavičajni roman poznat je i u drugim evropskim književnostima, usp. R.-M. Albérès, Histoire du roman moderne, Paris, 1962, str. 96—100.

² Friedrich Lütge, Deutsche Sozial- und Wirtschaftsgeschichte, Ein Überblick, Berlin-Göttingen-Heidelberg, 1952, str. 377—382.

Njemačka i austrijska konzervativnost poslije osamdesetih godina izraz je straha od stvaranja radničkih masa, koje bi se mogle pobuniti jer su loše plaćene, i straha od osipanja seljaštva, što bi značilo upućenost na uvoz sirovina i hrane i napuštanje načela nacionalne ekonomije.

Čuvati srednji seljački posjed značilo je suočiti se s pitanjem nataliteta i nasljeđivanja. Jer ako srednji seljak ima četiri sina, on mora u oporuci razdijeliti svoj posjed na četiri dijela što znači pauperizaciju i usitnjavanje seljačkog posjeda i nastanak proletarijata u gradovima. Jedini izlaz iz te situacije je povećanje obradivih površina. Njemačka konzervativnost nije bila usmjerena prema merkantilizmu, već prema fiziokratizmu, dakle Rousseau-ovom učniku Johannu Gottliebu Fichteu pa ona prema tome nije bila ni naklonjena kolonijalizmu. Hans Grimm (1875—1959) u svom romanu »Volk ohne Raum« (1926) smatra da more i prekomorske zemlje nisu za Njemačku, ali opaža da 1600 km² ima za sebe 15 Engleza, 8 Francuza, 7 Rusa, 6 Belgijanaca i 132 Nijemca. Pritom je autor (osim u slučaju SSSRa) računao prostor kolonija zajedno s nacionalnim teritorijem kao da u kolonijama uopće nema domorodaca koje on očigledno nije smatrao ljudima.³ No ako Njemačka nema i ne treba da ima kolonija u koje će odlaziti višak seljačkog pučanstva, kao što je to slučaj u Velikoj Britaniji, a nema dovoljno obradivih površina, ona će se širiti prema slabo napućenom istoku stvarajući ujedno i interesne sfere. Tu se H. Grimm oslanja ne samo na Fichtea, već i na jednog drugog njemačkog konzervativca — Treitschkea. Jedina zemlja na jugu, koja će se ipak naseliti njemačkim pučanstvom, bila je, tako je preporučio Rudolf Hans Bartsch — Štajerska je je ta slovenska pokrajina put prema jugu i Jadranu.⁴ U tome se ne nalazi preporuka da Slovence valja istrijebiti da bi se stvorilo mjesta Nijemcima, onako kako je Gustav Frenssen u romanu »Peter Moors Fahrt nach Südwest, Ein Feldzugsbericht« (1906) preporučio istrebljenje naroda Herero u njemačkoj jugozapadnoj Africi, danas Namibiji. Slovenci imaju priznat položaj, ali samo u granicama folkloru i seljaštva. Dok je lik Slovenca folkloran, pisac se prema njemu odnosi povoljno. Čim on segne za civilizacijom pisac zauzima neprijateljski stav i daje liku Slovenca negativne predznake, jer — civilizacija je prerogativ Nijemca. Ovaj odnos prema Slovincima još je jasniji u nekim dijelima Bartschova prijatelja Friedricha von Gagern.⁵

Odnos prema Srbima kod Bartscha je alternativan u romanu »Die Geschichte von der Hannerl und ihren Liebhabern« (1934) i ostvaruje se u liku časnika Svetozara Robulje, Srbina. Robulja je u svojoj velikoj tjelesnoj snazi nalik životinji. Kad nije u uniformi podsjeća na radnika. On je megaloman, želi postati »srpskim Napoleonom«. No s druge strane on će stvoriti Jugoslaviju i privesti je Habsburgovcima kao njihov vazal. Političke implikacije ovog romana ne treba dugo tražiti, malo iza objavljivanja ovog romana sklopljen je pakt u dvorcu Belvedere između Hitlera i Karađorđevića prema ovim istim prijedlozima i načelima. No negativni karakter Robuljinog lika samo su izraz

³ Ivan Pederin, Njemački zavičajni roman i književna povijest kao lektira Adolfa Hitlera, Gledišta, 28 (1987), br. 1—2, str. 98—100.

⁴ Slika Štajerske u austrijskom zavičajnom romanu (Heimatroman), Slavistična revija, 35 (1987), št. 1.

⁵ Ivan Pederin, Djelo Friedricha von Gagern kao ideološki predložak nacizma, Slavistična revija, 35 (1987), št. 4.

njegove neravnopravnosti s ljudima njemačkog jezika, krvi i kulture. Folklorna pojavnost uopće i ograničenost na folklor i seljaštvo također kriju u sebi neravnopravnost odnosa kod većine pisaca zavičajnih romanâ, ali ne uvijek i kod Gagerna kod kojeg civilizacijska zaostalost znači bliži i neposredniji dodir s prirodom i prema tome superiornost nad civiliziranim njemačkim čovjekom.⁶ Zavičajni roman, pobliže F. von Gagern, vidi u sjevernoj Hrvatskoj također samo seljačku zemlju i seljački narod. No sjeverna Hrvatska slabo je privlačila zanimanje austrijskih i njemačkih pisaca zavičajnih romana. Njihovo zanimanje bilo je usmjereno prema Štajerskoj, Jadranu, Bosni, Srbiji, Crnoj Gori i Albaniji. Mi ćemo u ovom radu osmotriti odnos i međuzavisnost ovog sistema književnih vrijednosti zasnovanih na političkim i gospodarskim premisama koje mogu odgovarati na pitanje njemačkog odnosa prema Balkanu u oba Svjetska rata. I ako se načas vratimo unatrag k definiciji da je strah od osipanja seljaštva i nekontroliranog rasta gladnog gradskog proletariata bio glavni strah njemačke konzervativnosti poslije 1871 nacizam je izrazio ta strahovanja osvajanjima kojima je želio zapriječiti osipanje seljaštva i antisemitizmom kojim je izrazio strah i nepovjerenje prema gradu i urbanizaciji jer židov je kod Gagerna otprilike zao genij grada, a slično i kod Bartscha.

Lik Slovenca svedenog na folklor sa nekim postupcima mitologiziranja pozitivan je utoliko što on predstavlja izvor pomlađivanja i obnavljanje života. Slično djeluje primorska sredina Istre u djelima Friedricha Josefa Perkoniga.

Što se tiče Perkonigova odnosa prema Jadranskoj Hrvatskoj mjerodavna je, kao i uvijek kod pisaca zavičajnog romana, tradicija, u ovom slučaju tradicija austrijske putopisne književnosti. U austrijskoj putopisnoj književnosti Dalmacija je percipirana kao zemlja rimske, bizantske i mletačke prošlosti u kojoj se osjeća dah istoka i sjevera, dakle Austrije⁷. Hrvatsku prošlost Dalmacije i etničku nazočnost Hrvata austrijski pisci zaobilaze u Dalmaciji sve do kraja stoljeća, a F. J. Perkonig i kasnije. Utom smislu je i F. J. Perkonig napisao svoj esej o Dalmaciji pod naslovom »Grauer Stein — blaues Meer«⁸ u kojem je dao i opis pučanstva sveden na etnologiju. No taj etnološko-tradicionalni tip čovjeka koji potječe još od Helena, ima svoju ljepotu, žene su najljepše u odjeći svojih pramajki, a i svoje opravdanje u čudorednom dostojanstvu ljudi, a napose ženâ. Čak nosači i ribari drže se ponosno kao gospoda. Radi se o izgrađivanju desnog mita u postupku pročišćavanju lika primorskog Hrvata. Naime, ako trebamo uslugu nekog nosača ili sluškinje i s njima razgovaramo, možemo doznati da oni malo zarađuju, da su tražili ili da traže novi posao i da ga nisu dobili jer nisu znali u ono doba važne jezike kao talijanski i njemački, da nisu mogli ostati na selu jer im je otac bio siromašan, a imao je i mnogo djece i sl. F. J. Perkonig, koji spominje čudoredno dostojanstvo sluškinja što ne spavaju s gospodarem i njegovim sinovima ili dostojanstveno držanje nosača, a ne njihove nacionalne, gospodarske i socijalne teškoće, a potom homersko more, koje vijci i strojevi ne mogu trajno pokvariti,

⁶ Ivan Pederin, *Slika Hrvatske u književnom djelu Friedricha von Gagern*, Marulić, 19 (1986), br. 5, str. 614–621.

⁷ Ivan Pederin, *Starine Dalmatinske Hrvatske kao nadahnuće austrijske putopisne književnosti biedermeiera, romantike i realizma*, Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, Razdio filoloških znanosti, 13 (1975), str. 273–297, i dr.

⁸ U: *Ausgewählte Werke*, Bd. 5, *Erzählungen*, III, Herausgeber, Josef-Friedrich-Perkonig-Gesellschaft, Klagenfurt, 1967, str. 25–34.

sugerira s tim opisom da su oni zadovoljni i da će na Jadranu ostati sve po starom, a time i u čitateljevoj zemlji, jer ti ljudi mogli bi biti i vrlo opasni i neugodni ako bi tražili društvenu i nacionalnu pravdu. Zanatska dotjeranost Perkonigova jezika također sugerira društvenu statičnost, upravo ono što suvremeni pravci napadaju kao na pr. Marinetti, koji je bio protiv tradicije pa je tražio da se razore muzeji, knjižnice i akademije da bi se Italija oslobodila gangrene koju šire profesori, arheolozi, ciceroni i staretinari.⁹ Perkonig postupa upravo obratno, on tradiciju vidi u svakom kamenu i sugerira svojim pisanjem i stilom njezinu nepromjenjivost.

Na tom istom svjetonazoru F. J. Perkonig strukturira novelu »Glück im Hause Beauregard« u istoj zbici. U toj noveli vrlo bogati Oeström dolazi u svoj ljetnikovac na Jadranu sa kćerkom bolesnom od sušice. Želeći joj uljepšati kraj života nalazi joj zaručnika Demetra, siromašnog nadničara koji je neposredno pred smrt uzme za ženu. Vrhunac novele je kontrapozicija bogatstva i siromaštva. Bogati Oeström, žitelj grada, ima sve, ali mu je kćerka ipak teško bolesna, a medicina joj ne može pomoći. Siromašni Hrvat Demeter teško radi, ali je zadovoljan u svom siromaštvu, a k tome in vrlo lijep, građen je kao helenski atlet. Erotike u noveli nema, ona je zamijenjena estetizmom i raskoši. Demeter je folklorizirani lik, a folklor kod njega funkcionira kao organ čudorednosti. Hrvatske luke nisu luke za pomorsku trgovinu, ni baze za moguća osvajanja prekomorskih zemalja. Zavičajni roman je kontinentalno etatističan.

Na sličan način je etnologiziran i hajduk Jovo Demetrijič u noveli »Der Heiduck« iste zbirke. Novela se zbiva za I. Svjetskog rata u Srbiji. Narod se povukao u zbijeg, ostao je Jovo koji se kao partizan bori protiv okupatora pa rani vojnika Claudiusa von Nagyja koji kasnije i umre. Podčasnik Wolfgang Schwabe traži ga, uđe u kolibu njegove zaručnice u planini, tako bude gostoljubivo primljen, a onda oda hajduka kojeg napokon i uhvate. Oba junaka postupaju prema zakonu sredine čija su *pars pro toto*. Jovo prema zakonima junačke pjesme koja nalaže gostoljubivost, a Wolfgang prema zakonima vojne službe. Vrhunac novele je Wolfgangovo grizodušje, on je svjestan čudoredne niskosti svog postupka. U tim razmišljanjima nagazi na minu i pogine. Novela sugerira nepobjedivost države, ali s etnologizacijom stavlja pobijedene u čudoredno viši položaj prema pobjednicima i time sugerira obrazac »časnog mira hrabrih« u kojem će pobijedeni Srbi, ako će ostati u laskavoj svedenosti na folklor, časnio surađivati s okupatorom. Kao i kod R. H. Bartscha i kod F. J. Pekoniga naći će se alternativa za suradnju. Za razliku od Slovenije Srbija nije bila područje koje će se naseliti, već narod s kojim bi se moglo surađivati, a autor je sam organizirao razvoj kulturnih veza s Beogradom između dva rata i tražio poznanstva među beogradskim profesorima i diplomatima.¹⁰ Hrvate on u smislu nazorâ bečke slavistike XIX. st. nije ni vidio. Međutim ni Jadran on nije vidio kao područje za naseljavanje, već kao ljetovalište srednje Evrope.

Na Jadranu je, u Omišu, on, u smislu teorije da su svi štokavci Srbi, a s

⁹ F. T. Marinetti, Teoria e invenzione futurista, prefazione di Aldo Palazzeschi, Introduzione, testo e note a cura di Luciano de Maria, Milano, 1968, Fondazione e Manifesto del Futurismo del »Figaro« di Parigi il 20. febbraio 1909, str. 10—11.

¹⁰ Ivan Pederin, Hrvatska, osobito njezino primorje, te Hrvati i Balkan u njemačkoj lijepoj književnosti, Radovi Zavoda JAZU u Zadru, sv. 26, 1979, str. 121—170.

tim i južnoslavenska narodna pjesma, vidio samo Srbe u noveli »Lösegeld für Angela« (ista zbirka). Tu F. J. Perkonig parafrazira epsku pjesmu guslara Petra Šimanje Angeli Cardin. Mlečanki koju su zarobili omiški gusari i spremni su je pustiti za otkup. Otkup stiže, to nije novac, novac je u zavičajnom romanu uvijek negativno konotiran sa sotonskim intelektualizmom, lihvom ili industrijom, već ulje, vino, duhan, svila, kava, med, jedrenina i sl. No u međuvremenu se Angela zaljubila u Jovu Cernu i odlučila ostati u Omišu. Vrhunac novele predstavlja superiornost Jovine životne snage, omiška bura i hridina nad dekadentnom mletačkom kulturom.

U pripovjetku u istoj zbirci »Die Schlacht bei Oreváč« radi se o običaju da žitelji sela Sveti Duh smiju kupiti masline na Crvenom kamenu što nigdje nije zapisano, ali je osnova tradicije i utoliko jače, pa zbog toga dolazi do sukoba između dvaju sela. Sukob se odvija po zakonima folklorne pjesme. Seljaci se neće pobiti, već zatočnici sela, onako kako guslari pjevaju o borbi turskog vezira Hazim Bega i junaka Vukotića. Najprije molitva, a onda ratoborna narodna pjesma. Sveti Duh šalje Dušana, jer u njemu je stara krv, Oreváč šalje Milicu, jer u njoj teče još starija krv. Poslije razgovora u vrsti teksta junačke pjesme ovo dvoje se vjenčava.

U kazališnom djelu »Ohne Gott, Die Tragödie einer Mutter, Drei Akte« (Leipzig, 1915) Rudolf Hans Bartsch se pozabavio pitanjem Krivošijskog ustanka. Radnja se zbiva između jedne gotske palače u Boki i zatvora u kojem su zatočeni zarobljeni ustanici. Tu je austrijski satnik kao književni znak za muževnost države i ne manje muževni sužanj Jovo, koji će hrabro otići na stratište. No lik Jove strukturiran je uz okrutnost, on je klao ljude, kad su ga zarobili imao je kolut na kojem su bile nanizane odsječene uši i nosevi, on izdajnički napada iz busije, nelojalan je prema vlasti, a njegova nelojalnost potječe iz pravoslavnih samostana, što satnik predbacuje pravoslavnom svećeniku — ispovjedniku zarobljenika što idu na stratište, ali i hrabrost gorštaka. Lik satnika strukturira se uz nenadvladivost kakvu može imati jedino država što će pobijediti — »Ich bin hier wirklich Stein. Ich bin ein Teil des Staates, der ihren Stoss nicht fühlt, und die Sie nicht aus seinen Angeln rücken können« (str. 82) — (Ja sam ovdje zbilja hrid. Ja sam dio države koji ne osjeća vaš udarac i koji nije moguće pomaknuti u temeljima.) Poslanje te države je čudorednoj i kulturno misioniranje Balkana u smislu Treitschkeovih shvaćanja države kao kulturno-čudoredne ustanove.

Glavni lik tragedije je Mara, domaća kćer što se udala za liječnika Njemca. Njezin sin Andrija, koji se borio na strani ustanika, pa je zarobljen i osuđen na smrt, je, kako kaže satnik, razmaženi gradski čovjek, dječak koji se nije navikao na opasnost pa se kao osuđenik na smrt drži toliko kukavički da mu čak majka slaže da je pomilovan, da se ne bi toliko osramotio. On je student koji je odlazio u loše gradsko kazalište umjesto da sluša junačko pjesništvo kao Jovo i mješanac dvaju naroda. Ustanak je izbio, tako satnik, zbog nespretnosti činovnika, trebalo je odgoj ovog naroda povjeriti vojnicima koji bi našli put do srca ovog gorštaka. Tu se opaža neomerkantilistički obrazac društva koje se državno planira. Tu je napokon i bol majke Mare strukturana religiozno prema boli Bogorodice. No satnik-država je neumoljiv, iako blizak Mari, on je za izvršenje presude nad Andrijom, jer kad se to ne bi uradilo, to bi dovelo do velikih žrtava po svoj obali. Znači žrtva pojedinca za dobrobit cjeline u Fichteovom smislu.

Tragedija djeluje potvrdno u smislu militarizacije države koja se divinizira. Naobrazba, uljudba, činovništvo i napokon grad odbacuju se kao mjesto gubitka čistoće rase, sve u smislu Gobineauovih nazora koji smatra da se o demokraciji govori onda kad većina građana jedne države osjeća u svojim žilama miješanu krv, te da do miješanja dolazi u postupku uljudivanja i gubitka tradicionalističkih zakona.¹¹

Crnogorci nisu negativno opisani, R. H. Bartsch cijeni njihovu iskonsku muževnost i smatra napokon da je suradnja sa južnim Slavenima moguća na temelju suradnje njemačkog militarizma i srpskog (jer tako Bartsch naziva Crnogorce) nacionalnog mita s njegom Kosova i folklor; tu Bartsch, kojem je staro uvijek bolje nego novo, pokazuje potvrdno držanje prema mjestu srpskog (zapravo južnoslavenskog) folklor u njemačkoj kulturi XIX st. Taj lik Crnogorca bio je onda, u ratne godine, za austrijsku cenzuru toliko pozitivan da je tragedija bila zabranjena, mogla se izvesti jedino u Hamburgu.¹²

Iako svodenje čovjeka na folklor obično predstavlja obrazac kasnijeg kvislinškog odnosa, a takav način folklorizirano društvo može biti pozitivni uzor suvremenom gradskom društvu u krizi kao u slučaju romana »Lula, Ein Erlebnis aus Albaniens jüngster Vergangenheit, Roman« (1930) austrijskog franjevca iz Schwarzacha Fabiana Barcata. On je u tom romanu opisao čistu djevojku Lulu kako opčinjena vješticom Borom postaje ljubavnicom silovitog Paula Gioka. Vještica Bora bila je muslimanka, oteo ju je neki kršćanin i prisilno pokrstio. Kad je obudovjela njezini je zbog toga više nisu htjeli primiti natrag pa sama živi s vukom koji je u ovom slučaju metaforizacija đavla. Spolna ljubav opisuje se kao sotonska, ali se i pokoravanje tradiciji opisuje kao neljudsko. To je odluka plemenskog suda *plec* koji je dlučio da Lula i Giok moraju umrijeti, pa biskup izopći cijelo pleme jer je Marko Dod ubio Lulu i Gioku što sve spada u okvir katoličke borbe za vjersku prosvijećenost i potiskivanje poganskih tradicija. Tradicija u ovom djelu nije dakle apsolutna vrijednost, ravna humanosti u kojoj je kršćanstvo možda komponenta, a ne puki oblik kao kod F. J. Perkoniga.

Albansko društvo je društvo u koje kršćanstvo ima pristupa što sugerira kolektivno kajanje plemena. Pisac to društvo u uvodu opisuje kao kontrast evropskom suvremenom društvu u kojem vladaju »ohola znanost i umjetnost, socijalisti, anarhisti i komunisti«. Ovaj primitivni albanski narod, koji se u Evropi smatra polubarbarskim, zapravo je neiskvaren narod i kao takav pristupačniji kršćanstvu. Kod F. Barcata bismo mogli govoriti o katoličkoj podvrsti zavičajnog romana o kojem se dosad u literaturi ipak ništa ne zna. No s tim dolazi u pitanje i sugeriranje kvislinškog tipa Albanca u ovom romanu.

Prijevod ovog djela izdao je Josip Andrić u hrvatskom prijevodu kao »Lula, Roman iz albanskog života« u zbirci »Knjižnica dobrih romana« Hrvatskog književnog društva svetog Jeronima u Zagrebu (1939) nastavljajući time okvire franjevačke tradicije odnosa Hrvata i Albanaca. U XIX st. i kasnije su naime bosanski i austrijski franjevci često obavljali župničku službu u Albaniji, a neki su u Albaniji bili i biskupi. Jednu knjigu o Albaniji napisao je bosanski franjevac Lovro Mihačević.¹³

¹¹ Služio sam se prijevodom *Saggio su l'ineguaglianza delle razze*, versione di A. Sangiovanni, prefazione di Arnaldo Cervasato, Rim, 1912, str. 39—40.

¹² Robert Hohlbaum, Rudolf Hans Bartsch, *Der Lebens- und Schaffensweg eines modernen Dichters*, Leipzig, 1923, str. 69.

Zavičajni roman ima i svoje trivijalne izdanke koji se bave dalmatinskim i bosanskim temama. To su romani njemačkog pisca Antona Oskara Eugena Klausmanna (1851—1916) koji je pisao pod pseudonijumom Vinko Zorić, a možda i Ivan Nović u časopisu »Bibliothek der Unterhaltung und des Wissens«. Ovaj pisac napisao je i brojne pohvalbene spise o carskoj obitelji Hohenzollern, a u doba I. Svjetskog rata i ratne romane o junaštvima austrougarskih i njemačkih četa s ciljem podizanjem morala njemačkog militarizma. Potom je pisao pustolovne i kriminalističke romane od kojih se neki zbivaju u južnoj Africi, drugi na Sjevernom Polu, a neki pak u Rumunjskoj, Mandžuriji. Neke je smjestio i na Balkan. To su »Hatidscha, Eine Geschichte aus Bosnien«,¹⁴ pa pripovjetka »Mustapha's Teppich, Erzählung aus Bosnien«¹⁵ pod pseudonijumom Vinko Zorić. Autor u uvodu opisuje sarajevski bazar kao slikovit i zanimljiv. Odmah u uvodu vidimo u postupku parcijalizacije prikaza stvarnosti svojstvene trivijalnoj književnosti prikaz Sarajeva kao da ono postoji samo za turiste. To spada u okvir svodenja lika južnog Slavena na funkciju folklora. U istom smislu pisac opisuje trgovca Jusufa čije karavane prolaze kroz Bosnu i siromašnog Mustaphu koji mučno zarađuje kruh za sebe i svoju mladu ženu. Folklorizirani junak, koji teško živi, a zadovoljan je, spada u okvir zavičajnog romana. Onda se pisac vraća unatrag i pripovijeda kako je Mustapha zadobio svoju lijepu i mladu ženu Eminu, kći uglednog zanatlije u suparništvu sa starim i već oženjenim bogatašem. Kasnije svodnica Tifia po nalogu neke druge žene koja bi se bila udala za Mustaphu, inscenira spletku da Mustapha otjera ženu kao preljubicu. Na kraju se sve razjasni. Ljubav pobijedi i Emina se vraća mužu.

Čitava radnja podređena je bračnim običajima i društvenom stilu bosanskih Muslimana, likovi ne samo da su svedeni na folklor, oni su k tome i shematizirani, a njihove shematske osobine podbadaju radnju. Njemačka naobrazba i s tim vezana superiornost ne igra nikakvu ulogu u ovoj pripovjetki.

Pripovjetka »Darinka, Erzählung aus den dalmatinischen Bergen« napisana je pod pseudonijumom Ivan Nović.¹⁶ Glavni je junak mladi austrijski časnik što služi u Budvi, koja se naziva »morlačkim gnijezdom.« Poslije uvodnog vojnog ceremonijala i folkloriziranog opisa domaćeg svijeta, a osobito muškaraca koj su ljubomorni i spremni ubiti časnike ako ophode s njihovim djevojkama, opisuje se Darinka, kćer gradonačelnika (*Capo villa*) kao pripadnica potaljančenog sloja pučanstva, a onda njezina ljubav s prijateljem mladog časnika, također časnikom. On će osvojiti njezino srce, ali će poginuti od ruke ljubomornog suparnika što će se kasnije odmetnuti u hajduke. Drugi dio pripovjetke sadrži opis njegova hvatanja u čemu pisac slijedi postupke kriminalističkog romana. I u ovoj pripovjetki likovi su shematizirani prema folkloru i običajima iz čega proistječe karakter likova, a radnja iz karaktera tih likova. Za razliku od prethodnih likova na folklor svedeni lik domoroca negativan je, prikazan kao zaostao i krvoločan što u pripovijedanju daje

¹³ Po Albaniji, Dojmovi s puta, Zagreb, 1911.

¹⁴ Deutsche Roman-Bibliothek, Stuttgart, 27, 1890, sv. 1, Württembergische Landesbibliothek u Stuttgartu mi je u pismu od 10. pros. 1979 priopćila sve Klausmannove pseudonijume među kojima je Vinko Zorić, ali ne i Ivan Nović. Kako su novele Ivana Novića napisane istom manirom skloni smo pretpostaviti da je i ovaj pseudonijum Klausmannov.

¹⁵ Bibliothek der Unterhaltung und des Wissens, Stuttgart, 1895, sv. 7, str. 76—100.

¹⁶ Ibid. 1894, sv. 10, str. 77—141.

uljudbenu ulogu austrijskoj vojsci i potaljančenom sloju u Budvi. Hajdučija kao negativna i barbarska slijeva se s Krivošijskim ustankom. Kao i smrt Darinkinog zaručnika, tako se i smrt njegova suparnika rješava kao intelektualna zagonetka u smislu kriminalističkog romana. Rješenje kaže da ga je ubila sama Darinka iz kubure, a potom umrla od tuge za svojim mrtvim zaručnikom.

Vjernost kao stalna osobina zaručnice dopunjuje se folklornom osvetom i proteže do krvne veze na građanski idiliziranu vjernu ljubav.

Pitanje krvne osvete rješava se i u pripovjetki »Blut um Blut, Eine dalmatinische Dorfgeschichte«.¹⁷ Osvetljivost je ovdje osnova po kojoj su shematizirani karakteri prikazani kao barbarski. Strana, austrijska država, koju zastupaju žandari, djeluje kao uljudujući čimbenik u pripovijedanju. Razlog sukoba i ubojstva je žena — Teuta Zuppanovitsch. Trivijalizacija se u ovim djelima sastoji u raspoređivanju ispričanog socio-nacionalnog prostora u kojem etnologizirani Hrvat, Slovenac, Srbin ili Crnogorac, što se u slučaju Hrvata ili Crnogorca naziva »Morlakom«, zauzima nisko mjesto zbog svojih barbarskih običaja, što čini potrebitim austrijskog časnika ili žandara kao element uljudbenosti — dakle *Kulturträger*, pri čemu kulturträgerstvo zauzima ono mjesto koje u kriminalističkom romanu zauzima ćudorede, to je načelo ideologizacije trivijalnog pojma dobra i zla.¹⁸ Čitatelj kao privilegirani gledalac sudjeluje u narušavanju norme zbog shematskog karaktera etnologiziranih »Morlaka« opisanih kao outgroup, pa lektira djeluje kao izjednačavanje napetosti izazvane agresivnim čitateljskim mehaniznuma, a taj čitatelj bio je austrijski časnik loše naobrazbe i bez velike mature kojem ovaj trivijalni roman nudi rješenje južnoslavenske stvarnosti po tome što on u njoj sudjeluje kao neophodan.

Ove pripovjetke bez statično-pozitivnog pojma iskonskog čovjeka i čovjeka vezanog za zemlju nalaze se na rubu zavičajnog romana. Sam austrijski i njemački zavičajni roman jedinstven je u povijesti svjetske književnosti ne samo po nečuvenim nakladama koje je ostvario, već i po njegovoj ulozi stranačkog romana poluinteligenata i malograđanskog čitateljstva.

Ako pogledamo njegov odnos prema južnim Slavenima naziremo u tom romanu politički koncept zasnovan na obraćanju Slovencima i Srbima. Obraćanje Srbima alternativno je. Ono sadrži kompliment u pozitivnom prikazu folkloriziranog čovjeka i srpske hrabrosti. No ograničenost na folklor i bliskost hrabrosti i okrutnost barbarstva čini neophodnom ulogu austrijske vojske. Drugi kompliment izražen je u priznanju srpske državnosti i nazora da su svi štokavci Srbi pa se i Dalmatinci vide kao Srbi. No ograničenost image Srbina na folklor čini neophodnim vazalni položaj te državnosti prema Nijemcima. Po istoj shemi strukturiran je i lik Slovenca koji je pozitivan dok je folkloran, a ograničenost na folklor čini neophodnim njemačku kolonizaciju. Tako austrijski i njemački zavičajni roman vidi južno Slavenstvo okupljeno

¹⁷ Bibliothek der Unterhaltung und des Wissens, Stuttgart, 1897, sv. II, str. 120—167.

¹⁸ Günter Waldmann, Theorie und Didaktik der Trivilliteratur, Modellanalysen-Didaktikdiskussion-literarische Wertung, München, 1973, str. 101—102. — Za Trećeg Reicha pišu se brojne pohvalbene disertacije o zavičajnom romanu, usp. Erika Jenny, Die Heimatkunstabewegung, Ein Beitrag zur neueren deutschen Literaturgeschichte, Basel, 1934; Leonore Dieck, Die literaturgeschichtliche Stellung der Heimatkunst, München, 1938; Paul E. Schütterle, Der Heimatroman in der deutschen Presse der Nachkriegszeit, Würzburg, 1936.

pod velikosrpskim načelom u vazalnom odnosu prema Njemačkoj i pod neposrednim nadzorom njemački kolonizirane Štajerske. To može objasniti dogođaje koji su se zbili odmah iza objavljivanja tih romana — Trojni pakt u dvorcu Belvedere i Hitlerov posjet Mariboru. Upada u oči da je odnos prema Srbima i Slovencima strukturiran po istoj shemi, a ipak je rezultat toliko različit i toliko bolan za Sloveniju. S druge strane upada u oči gotovo odsustvo Hrvatske u ovim razmatranjima. Njemački i austrijski zavičajni roman kao da ne sadrži ništa što je moglo biti polazište Frankovcima i ustaškom pokretu.

ZUSAMMENFASSUNG

Der Heimatroman als Literaturbewegung des wilhelminischen Etatismus ist affirmativ im Sinne der Bejahung der Staatsideologie. Die dem Südosten gewidmeten Heimatromane, und das sind Werke von R. H. Bartsch, F. J. Perkonig, A. O. E. Klaussmann, Fabian Barcata u. a., wollen Klarheit in den auf fremdes Gebiet angewendeten Begriffen der deutschen Staatsideologie schaffen. Diese Romane haben insgemein, dass sie das Bildnis des Südslaven auf die Folklore reduzieren, was die Anwesenheit des deutschen »Kulturvolkes« als unerlässlich erscheinen lässt. In dieser Anwesenheit sind aber qualitative Unterschiede enthalten. Während die Steiermark als ein zu kolonisierendes Gebiet gesehen wird, ist Adriatisch Kroatien ein Hintergarten Mitteleuropas und Montenegro mit Serbien halbbarbarisches Land, in dem Blutrache und Eifersuchtsmorde herrschen, weswegen sie mit der österreichischen Armee und Gendarmerie als Überbau ergänzt werden müssen. Serbien wird alternativ gesehen. Einmal setzt sich aus den barbarischen Folkloresitten und der politischen Megalomanie das Feindesbild des Serben zusammen, ein anderes Mal werden den Serben staatenbildende Fähigkeiten und daher das Recht andere Südslaven zu unterjochen bescheinigt, wegen der Reduzierung auf die Folklore kann Serbien, bzw. ein von den Serben vereinigt und beherrschtes Jugoslawien höchstens die Rolle eines deutschen Vasallenstaates erfüllen. Albanien wird bei Fabian Barcata auch als barbarisches Land gesehen.

Diese in den 30er Jahren erschienene Romane können das Verhalten Hitlers zum Balkan erklären. Diese Romane können auch die Vertreibung der Slovenen aus der Steiermark, die deutsche Kolonisierung und Hitlers Besuch in Maribor 1941 erklären und jedenfalls auch die Erklärung des Paktes Hitlers mit der Hause der Karadorđević in Schloss Belvedere in Wien bieten.